

TORÖ KYRKA

Kyrkokaraktiseringsprojektet i Strängnäs stift (2002-2008)
Uppdragsgivare: Strängnäs stift. Utförare: arkindus (2007)

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av Torö kyrka
Torö socken, Storbygården 4:1, Strängnäs stift, Nynäshamns kommun, Stockholms län, Södermanland

Arkindus
Jean-Paul Darphin
Byggnadsantikvarie FK, KKA, ICCROM

Rapport: 2007:05

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Torö socken som utgör den sydligaste delen av Stockholms län ingår i ett utpräglat skärgårdslandskap. Socknen omfattar tre sammanhängande öar; Oxnö, Svärdsö och Torö, vilka är förbundna med fastlandet genom en bro vid Tottnäs. Längst i söder ligger öarna Krokskär och Öja, samt mängder av obebodda mindre öar, kobbar och skär.

Från socknen finns endast enstaka kända förhistoriska fynd. Torö socken var länge en okänd och fattig bygd. På 1300-talet tillhörde Torön inledningsvis godset Fällnäs i Sorunda. Senare överfördes ön till Herrhamra vars herrgård låg på Toröns södra sida. I övrigt förekom på ön endast några enstaka hus. Till Torö hörde även Öja med Landsorts fyr och lotsplats, som hör till de äldsta i landet.

Skärgårdsmiljön omkring Torö kyrka förblev länge en fattig, avlägsen och isolerad bygd. Ön har endast ett fåtal bevarade äldre byggnader. Från 1600-talet återstår Landsorts fyr, byggd 1689 samt Östra Oxnö gård och Torö kyrka. Herrhamra nuvarande herrgårdsbyggnad härrör från början av 1800-talet. Torö, Svärdsö och Oxnö med några mindre öar utgjorde ännu på 1870-talet Torö kapellförsamling i Sorunda pastorat, vilken då upgavs ha 460 invånare.

Kyrkan ligger i en smal dalgång som omges av ett kuperat, småbrutet odlingslandskap. Kyrkobyggnaden är uppförd intill den gamla landsvägen, som genom en bro förbinder ön med fastlandet. Öster om kyrkan ligger Storbygården, vars manbyggnad är en välbevarad parstuga, ekonomibyggnaderna härrör från sekelskiftet 1900. Gården är ett välbevarat exempel på den äldre bebyggelsen på Torö som i stor utsträckning utgjordes av ensamgårdar. Sydväst om kyrkogården står ett bostadshus som brukades som vaktmästarbostad, och numera används som församlingshem.

Kyrkoanläggningen

Torö kom från och med 1600-talet att framför allt präglas av lots- och fyrplatsen på Öja. När ryssarna på 1710-talet angrep skärgården hade Torö två kapell. Ett fanns vid Storby, på nuvarande kyrkas plats, det andra omnämns på 1660-talet som ett mindre kapell vid Herrhamra herrgård på öns södra del. En följd av detta är öns två kyrkogårdar. Lotskyrkogården vid Herrhamra är troligen samtida med det forna kapellet och anlades under 1600-talet.

Redan i ett sockenstämmoprotokoll 1694 heter det att kyrkogården ”af urminnestider varit hafver”. Möjligen avsågs med detta kyrkogården vid Herrhamra, den s.k. Lotskyrkogården, där ett kapell stod redan på 1600-talet. Torö kyrkogård kom även att under en lång period utgöra begravningsplats för sjöfarande samt för lotsarna och annan personal på Landsort. Söder om Torö, på ön Öja vid Landsort, finns ytterligare en kyrkogård som anlades 1710, i samband med pestepidemin.

Torös kyrkogård är anlagd kring kyrkan, med den äldsta delen i sydväst. Kyrkobyggnaden är anlagd på diagonalen med en axel i nordostlig-sydvästlig riktning. Tomten som är kuperad sluttar svagt mot sydväst; den är bevuxen med lövträd men har karaktär av naturtomt. Mot söder ansluter en tomt bebyggd med ett mindre hus och ett uthus, bland träd på kuperad mark.

Kyrkogården omgärdas med ett staket av smide, indelat i sektioner. Ingången i söder inramas av murade och cementputsade stolpar som bär kors av cement. Stolparna bär spjalgrindar av smide som har bågformig avslutning i övre delen. Längs med landsvägen, på insidan av staketet, finns en rad planterade träd.

Gravkvarteren är gräsbevuxna och skiljs åt av grusgångar. En del av kvarteren är terrasserade för att kompensera markens lutning. Förbindelserna mellan olika nivåer underlättas på vissa platser genom stentrappor.

Kyrkogården är sparsamt belagd med gravar, huvudsakligen äldre. Vid ingången till kyrkogården ligger en kalkstenshäll (186 x 120 cm). Inskriptionen daterar den till 1746. Ursprungligen låg hällen i första raden på kyrkogården och utgjorde troligen gravsten åt kapellpredikanten Johannes Wollrath. Kyrkogårdens äldsta gravhäll härstammar från 1660. Gravstenarna är huvudsakligen uppställda i långa rader inom kvarteren. Minneslunden som ligger sydväst om kyrkan invigdes 2003.

Bårhuset som är beläget norr om kyrkan uppfördes 1955 och ersatte ett äldre av trä. Nuvarande byggnad har genomgått större förändringar och är bland annat tillbyggd i sin norra del. Den rymmer flera diverse funktioner.

På en höjd i kyrkogårdens norra del står en klockstapel som uppfördes 1940 och efterträdde en äldre sådan. Den är uppförd, på en sockel av betong, som en öppen stolpkonstruktion med stödben under en s-svängd tornhuv krönt med tupp. Taket har papptäckning. Den ena klockan härrör från det äldsta kapellet och dateras till 1645 och den andra är en gåva som bär årtal 1938. Kyrkans klockstapel efterliknar Lotskyrkogårdens stapel, vilken är några år yngre och uppförd 1937.

Kyrkan

Det är inte känt när Torös första kyrkobyggnad uppfördes men i slutet av 1600-talet, efter begäran från ägaren till Herrhamra säteri, fick Torö rätt till egen präst. Torös kapell omnämns första gången 1694, och beskrevs då som "nerrött och färdig att byggias ånyo".

Kapellet revs så småningom och en ny kyrkobyggnad i liggtimmer uppfördes kort därefter, troligen 1699, på den gamla grunden. Den nya kyrkan skadades dock 1719, som en följd av rysshärjningarna i Stockholms skärgård. På grund av penningbrist kunde inte kyrkan rustas upp förrän 1738; då medel till restaureringen hade insamlats genom en rikskollekt. I samband med upprustningen täcktes det nya taket med spån och timmerväggarna panelades, såväl ut- som invändigt. Den yttre panelen målades röd och den inre vit.

År 1826 upprustades kyrkan och nya fönsterbågar insattes medan innerväggarna stänkmålades. År 1849 avlägsnades den utvändiga brädfodringen och byggnaden reveterades med puts som avfärgades i vitt.

År 1880 anges byggnadens vara i ett förfallet skick, vilket ledde till en genomgripande renovering. Väggarna putsades om och de liggande rektangulära fönstren ersattes med nuvarande rundbågiga medan samtliga dörrar blev utbytta. Samtidigt ersattes de slutna bänkkvarteren, från 1738, med tidsenliga öppna bänkar. År 1895 byttes takpappen ut mot plåt och kaminer insattes i kyrkorummet.

Under 1900-talet genomfördes flera renoveringar och ändringar; de största förändringarna gjordes 1929 och 1930, under ledning av arkitekt Årland Noréen. År 1929 bröts golvet upp och betongplintar göts under golvbjälkarna, fyllnadsmaterial tillfördes och golvet lades på plats igen. Även i sakristian lades ett nytt golv. Året därpå fortgick kyrkans invändiga förändring. Limfärgen på väggar och tak tvättades bort, dörrarna panelades, värmekamin installerades medan ett nytt altarbord uppfördes. Väggar och bröstningslist brunlaserades medan själva bröstningen marmorades i gråblåa nyanser, bänkar målades bruna. Fönstren byttes ut mot nya med kopplade bågar; i koret sattes antikglas in i de inre bågar. Predikstolen restaurerades och ett underliggande färglager togs fram.

Trots den omfattande renoveringen krävdes redan på 1950-talet nya åtgärder på golvbjälklag och golv. Även predikstolens underrede byttes ut i samband med detta. Byggnadens norra sida dränerades. Samtidigt installerades elbelysning och elvärme.

Efterföljande åtgärder har huvudsakligen endast berört utvändig vård- och underhåll av byggnaden. Invändigt har kyrkan genomgått ett flertal förändringar i församlingens egen regi. Tillfälliga behov har styrt vissa förändringar. I praktiken har kyrkorummet inte berörts av en projekterad renovering sedan 1930-talet.

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

Nuvarande kyrkobyggnad härrör från slutet av 1600-talet och kom att ersätta ett äldre och förfallet kapell. Den fick ursprungligen, som sin föregångare, ett mycket enkelt utförande. Kapellbyggnaden, vid Storby, skadades men brändes inte ned vid rysshärjningarna 1719. Den renoverades senare under 1700-talet och upprustades därefter under 1800- och 1900-talen. I samband med 1740-talest upprustning genomgick den en rad förändringar och förbättringar. Timmerväggarna fodrades ut- och invändigt med panel och byggnaden fick ett nytt tak med lanternin och spåntäckning. Även inredningen förnyades till större del. Senare på 1820-talet fick byggnaden nya fönster och 1849 genomfördes åtgärderna som till betydande del gav byggnaden sin nuvarande yttre karaktär; panelen ersattes med putsrevetering. År 1880 insattes höga rundbågiga fönster och nya dörrar medan takspånet ersattes med papp. Invändigt ersattes de slutna bänkkvarteren med nuvarande öppna bänkar. Slutligen fick taket plåttäckning 1895. Dessa åtgärder ändrade den yttre karaktären väsentligt och gav kyrkobyggnaden sin nuvarande karaktär, vilken inspireras av klassicismen. Invändigt genomfördes en genomgripande renovering på 1930-talet, vilken ännu präglar kyrkorummet. Klockstapeln sydväst om kyrkan tillkom så sent som 1940.

Torö kyrka är ett representativt exempel på de äldre små gudstjänstlokaler som förekommit i de glest befolkade skärgårdsförsamlingarna. Kyrkobyggnaden är en av endast tre kvarstående träkyrkor i mellanskärgården, och den bäst bevarade bland dessa. De två övriga ligger på Singö respektive Dalarö.

Kyrkans läge på ön speglar önskan från öborna om en strategisk men skyddad placering med hänsyn till de komplicerade kommunikationsförhållandena i skärgården. Kyrkans småskalighet och enkelhet speglar de begränsade och svåra förutsättningarna som rådde i skärgården. Kyrkans kyrkogård, såväl som den troligen något äldre kyrkogården vid Herrhamra (Lotskyrkogården), är starkt knutna till skärgårdens och sjöfartens historia. Lotskyrkogården knyter även an till den forna kapellbyggnaden på platsen.

Torö kyrkas historia och till viss mån dess inredning präglas även av Herrhamra gods inflytande.

Till sina proportioner och enkla karaktär är kyrkan välbehållen. Utvändigt präglas dock kyrkan av 1800-talets upprustningar då bl.a. fasaden reveterades, fönstren fick sin nuvarande form och taket plåttäckning. Under samma period tillkom nuvarande bänkar som ersatte den slutna bänkinredningen. Invändigt genomfördes en genomgripande restaurering 1929-1930 vilken starkt bidragit till interiörens nuvarande karaktär.

Av de äldre fasta inventarierna återstår predikstolen från 1600-talets slut och altarpuppen från 1740-talet.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- Kyrkomiljöns enkla karaktär som är representativ för de enkla förhållandena som präglade Torös skärgårdsbygd
- Byggnadens anspråkslöshet, småskalighet och enkelhet
- Kyrkogårdarna som speglar öns kyrkohistoria samt sjöfartens betydelse och inverkan
- Kyrkans timmerkonstruktion som till största del är ursprunglig
- Den för små kyrkor ovanliga takkonstruktionen med säteritak och italian
- Den invändiga panelfodringen som härrör till största delen från 1740-talets upprustning av kyrkan
- Äldre inventarier som härrör från det forna kapellet vid Herrhamra

Källor och litteratur:

ATA, handlingar

Bergqvist, K. A. 1947. *Torö kyrka och Landsorts kapell*

Bratt, Peter & Källman, Rolf 1983. *Kulturmiljöprogram för Nynäshamns kommun*

Landin, Maria; Öberg, Björn. 1998. *Landsort - husen och människorna*

Landin, Maria; Öberg, Björn. *Lotskyrkogården på Torö*

Lee Falk, Magdalena: 1993. *Torö kyrka – Förundersökning med synpunkter inför ett restaureringsförslag*, uppsats, Högskolan på Gotland 1993

Rosenberg C.M. *1870-80 års beskrivning av Torö socken*; i Geografiskt - Statistiska Handlexikon

Torö - Liten historia kring. Torö församling. Informationsskrift

Schnell, Ivar. 1967. *Torö kyrka och Landsorts kapell.*

Torö kyrka i; Sörmländska kyrkor, Bd 7. 1948. Redaktion Schnell, Ivar

Tham, Wilhelm. 1850. *Beskrifning öfver Stockholms län*

Topelius, Christer. 1986. *Sällsamheter söder om Stockholm: Södertörn*

Våra kyrkor, Västervik, 1990. *Våra kyrkor*, Västervik, 1990

Öhgren, Mats. *Om Torö socken*. Torö hembygdsförening

Fältinventering: 07-12-28

Inventerare: Jean-Paul Darphin, Arkindus

Ansvar kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Jean-Paul Darphin,

Datum för bedömning: 08-01-10

Sammanställning: Jean-Paul Darphin, Arkindus.

Fotograf , datum/ år: Jean-Paul Darphin, Arkindus. 07-12-28

Händelslista Torö kyrka

- 1100 -1200-talen? Kyrka med rektangulärt långhus, sakristia i norr, vapenhus i söder och torn i väster. Exakta årtalet för kyrkans uppförande är ej känt
- ?? En kapellbyggnad uppförs på platsen
- 1650 Nuvarande predikstol anskaffas? (Till kapellet vid Herrhamra)
- 1699 Gamla kapellet förfallet. Nytt kapell uppförs på den befintliga grunden. Liggande timmer; rektangulära fönster med blyspröjsar. Bekostat av Carl Gabriel Bååt, Fållnäs samt Kyrkoherden i Sorunda
- 1719 Ryska härjningar i skärgården. Byggnaden skadas, inredningen förstörs
- 1738 Omläggning av taket som täcks med spån. Stockväggarna fodras med panel, ut- och invändigt. Ytterväggarna målas med rödfärg, innerväggarna vitt. Delvis ny inredning anskaffas
- 1749 Altartavla och mässingskronor övertas från kapellet i Herrhamra
- 1826 Kyrkan upprustas invändigt. Insättning av nya fönster med träbågar. Kyrkan stänkmålas invändigt. Ny ljuskrona, ny altarprydnad. Altarprydnad och andra inredningar övertas från kapellet i Herrhamra
- 1849 Ytterväggarnas brädfodring ersätts m. revetering, som avfärgas i vit.
- 1880 Nya höga, rundbågiga fönster. Takspån ersätts av papp. Omputsning av väggar. Ny yttertrappa, delvis av betong. Nya ytterdörrar. De slutna bänkarna från 1740-tal ersätts m. öppna
- 1895 Taket täcks med plåt. Kaminer installeras
- 1921 Ny dopfont av ek
- 1929-1930 Upprustning invändigt. Vitlimning på väggar och tak tvättas bort. Ytorna lämnas obehandlade, bröstning marmoreras. Överstycken över dörrarna till vapenhus och sakristia målas. Renovering av predikstol, ommålning av altarring, altarbord, bänkar. Nya kopplade fönster sätts in. Nytt golvbjälklag av betong och omläggning av trägolv i långhuset och vapenhuset. Nytt golv i sakristian.
- 1937-1938 Klockstapel uppförs vid Lotskyrkogården på södra Torö
- 1940 Klockstapel uppförs vid Torö kyrka (nuvarande)
- 1950 Elbelysning och elvärme installeras
- 1951 Tak, stuprör; fönster. Vård, underhåll
- 1953 Dränering längs med norra sidan. Valv av betong skapas under sakristian. Golvet i väster byts ut, även i sakristian. Predikstolens skadade underrede byts ut
- 1955 Nytt bårhus uppförs
- 1959 Omläggning tak. Järnplåten ersätts med kopparplåt
- 1961 Gamla kammarorgeln i koret ersätts med en piporgel om sex stämmor. Den placeras mot västra gaveln i kyrkorummet
- 1966 Trästaketet kring kyrkogården ersätts med ny spjälstaket och grind av smide

1991	Hängrännor och stuprör byts ut
1990-tal	Ommålning av fönster
1992	Minneslund invigs
1993	Ändring av elbelysningen
1998	Brand och inbrottslarm installeras
1999	Lotskyrkogården; restaurering av klockstapeln
2003	Bårhuset tillbyggs mot norr med träbyggnad
2003	Kyrkan; snörasskydd monteras över utgångarna samt längs med västfasaden
2004	Nytt järnstaket lika den befintliga, reparation?

Bildsammanställning Torö kyrka

B 01	07-12-28	Västra sidan med vapenhuset	fr. SV
B 02		– Norra sidan och sakristian	fr. N
B 03		– Södra sidan med vapenhuset	fr. S
B 04		– Kyrkogården mot sydväst	fr. NO
B 05		– Kyrkogården med klockstapeln	fr. O
B 06		– Klockstapeln	fr. O
B 07		- Koret sett fr. O	fr. O
B 08		– Norra sidan med sakristian, i förgrunden bårhuset	fr. NV
B 09		– Kyrkorummet mot väster. Till vänster dörren mot vapenhuset	Fr. O
B 10		– Västra delen av kyrkorummet	
B 11		– Koret mot NO	fr. SV
B 12		– Altarprydnaden fr. 1743	
B 13		– Koret med altaruppsatsen	
B 14	07-12-28	– Predikstolen fr. 1600-talet senare del	fr. S

Se bildbilaga

B 01 – Västra sidan med vapenhuset fr. SV

B 02 – Norra sidan och sakristian fr. N

B 03 – Södra sidan med vapenhuset fr. S

B 04 – Kyrkogården mot sydväst

B 05 – Kyrkogården med klockstapeln fr. O

B 06 – Klockstapeln fr. O

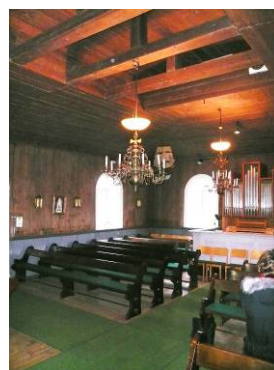
B 7 - Koret sett fr. O

B 8 – Norra sidan med sakristian, i förgrunden bårhuset

B 9 – Kyrkorummet mot väster. Till vänster dörren mot vapenhuset

B 10 – Västra delen av kyrkorummet

B 11 – Koret mot NO

B 12 – Altarprydnaden fr. 1743

B 13 – Koret med altaruppsatsen

B 14 – Predikstolen fr. 1600-talet senare del